

ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว
กรณีศึกษา เทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
Characteristics of Tai Lao Communities and Vernacular Houses :
A Case Study in Chiang Khan District, Loei Province

จิตรมณี ดีอุดมจันทร์* วันดี ปินิจวรสิน และอรศิริ ปาณินท์*****
Chitmanee Deeudomjant, Wandee Pinijvarasin and Ornsiri Panin

บทคัดย่อ

ชุมชนและเรือนพื้นถิ่น เป็นสิ่งที่สะท้อนวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านและพื้นที่ที่พวกเขาอยู่อาศัย ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ในภาพรวมของปัจจัยเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของคุณค่าทาง วัฒนธรรมของท้องถิ่นอีกด้วย อย่างไรก็ตามจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญไปสู่พื้นที่ต่างๆ ของประเทศได้เกิดขึ้น อย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ทำให้ชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเข้า มากระทบกับการใช้ชีวิตประจำวัน และพื้นที่ในการอยู่อาศัยของชาวบ้านถูกปรับเปลี่ยนไป และบางครั้งถูกละเลยจน บางคุณค่าทางวัฒนธรรมได้สูญหายไป โดยเฉพาะกลุ่มไทลาวในภาคอีสาน ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นค้นหาและทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมในการอยู่อาศัยของชาวไทลาวในภาคอีสาน ข้อมูลในบทความนี้ มาจากการศึกษา ภาคสนามในเขตเทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2551-2555 โดยการ สังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้รับถูกนำมาวิเคราะห์โดยการจำแนก การเปรียบเทียบ และการให้ความ หมายกับลักษณะสำคัญของชาวบ้าน เพื่ออธิบายลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของเรือนและชุมชนพื้นถิ่นไทลาว

ผลจากการศึกษา พบว่าลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทเชียงคาน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ของพื้นที่กับการอยู่อาศัย หรือการใช้งานในชีวิตประจำวัน โดยสามารถอธิบายผ่านประสบการณ์ที่ผู้อาศัยมีความ สัมพันธ์ต่อลักษณะกายภาพ การใช้พื้นที่และคติความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรมของพวกเขา คุณลักษณะเฉพาะที่แฝง ในเรือนนี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง และโดยมากแสดงออกถึงแบบแผนการอยู่ของชาวบ้านที่ผสมผสานคุณค่าแบบ สมัยใหม่เข้ากับคุณค่าแบบดั้งเดิมของตนไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ยังพบว่าคติความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรม ครอบครวั และเครือญาติ เป็นปัจจัยสำคัญในการแสดงออก และรักษาไว้ ซึ่งลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นเชียงคาน

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
E-mail: Jit_manee@hotmail.com

** อาจารย์ประจำ หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

*** อาจารย์ประจำ หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ABSTRACT

Communities and Vernacular houses reflect social-cultural living of local people and place in which they exist. This holistic relationship also discloses some values in accordance with local culture of a particular place. However, the modern development of the country has been rapidly expanding into many local areas. Thus, local people have to adjust themselves toward those changing conditions. This has resulted in changes of their dwelling accordingly. In some case, changes have brought about loss of significant values of particular culture, especially Tai Lao in the Northeast (e-san) Thailand. This study emphasizes to explore and to understand characters of communities and vernacular houses of Tai Lao in the Northeast Thailand. The data were obtained from fieldwork during 2008 - 2012 in Chiang Khan District, Loei Province by using the methods of observations and interviews. Typological analysis, comparative analysis and the residents' narrations were used to explain the essence characters of communities and vernacular houses of Tai-Lao.

This study found that characters of communities and vernacular houses of Tai Chiang Khan express through the relationship between living space and living patterns of the villagers in everyday life. This can be explained through the villagers' experiences with physical appearance of their living environment, their way of using space and their social-cultural beliefs. These characters always change. The most changes of characters express the living patterns of the villagers, blending between modern values, and their past values. The study also found that the social-cultural beliefs, family system and kinship are the importance factors expressing and persisting characters of communities and vernacular houses of Tai Chiang Khan.

คำสำคัญ: ลักษณะเฉพาะ ชุมชนและเรือนพื้นถิ่น การอยู่อาศัย ไทลาว ไทเชียงคาน

Keywords: Character, Communities and Vernacular Houses, Dwelling, Tai Lao, Tai Chiang Khan

บทนำ

ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญของสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย ที่สะท้อนวัฒนธรรมทางสังคมของชาวบ้านในท้องถิ่น ปัจจุบันพบว่าการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสังคมของชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในภาคอีสาน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางกายภาพและวิถีชีวิตตามรูปแบบเมืองหรือความทันสมัย ส่งผลให้ภาพลักษณ์อันแสดงลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของชุมชนและเรือนท้องถิ่นถูกลดทอนคุณค่าและสูญสลายไป บทความนี้จึงมุ่งค้นหาและทำความเข้าใจคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นของชาวไทลาวในภาคอีสาน คือ อะไร? มีการถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร? และเนื่องจากเหตุใด?

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี โดยพิจารณาเลือกกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวในภาคอีสาน เนื่องจากเป็นชาวไทลาวกลุ่มใหญ่ที่มีวิถีชีวิต และเป็นพื้นที่ที่ยังคงวัฒนธรรมลาวเข้มข้น การเลือกกรณีศึกษาทำโดยการสุ่มแบบเจาะจง เกณฑ์ในการเลือกสำคัญ คือ เป็นชุมชนไทลาวที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานมากกว่า 100 ปี มีเอกลักษณ์และความเข้มข้นทางวัฒนธรรมของตนเองสูง มีจำนวนเรือนดั้งเดิมเหลือพอให้ทำการศึกษาเชิงลึก การศึกษานี้ได้เลือกชุมชน

หมู่ 1 และหมู่ 2 ในพื้นที่เทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นกรณีศึกษา ซึ่งนอกจากเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสภาพแวดล้อมพื้นที่แล้ว ชุมชนนี้ยังมีการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และพัฒนาระบบสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการท่องเที่ยวอีกด้วย

ข้อมูลในบทความนี้มาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2551-2555 โดยสำรวจเรือนพักอาศัยที่เป็นลักษณะเรือนเดี่ยว ซึ่งเป็นเรือนที่ตอบสนองวิถีการอยู่ของวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน การศึกษานี้ใช้วิธีการในการเก็บข้อมูลผ่านการสังเกตรูปแบบเรือน การจัดผังและการใช้งานพื้นที่ภายในเรือน และการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนจำนวน 29 ครัวเรือน รวมถึงผู้ให้ข้อมูลจำนวน 83 คน ข้อมูลที่ได้รับถูกนำมาวิเคราะห์คุณลักษณะเฉพาะเชิงกายภาพ โดยการจำแนก (Typological Analysis) และการเปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่าง (Comparative Analysis) ร่วมกับการให้ความหมายกับลักษณะแวดล้อมของชาวบ้าน

บทความนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วน ดังนี้ ส่วนแรกความหมายและลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว ส่วนต่อมาเมือง (ชุมชน) เชียงคาน และส่วนสุดท้ายลักษณะเฉพาะของเมืองและเรือนพื้นถิ่นเชียงคาน

ความหมายและลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว

ในส่วนนี้ประกอบด้วยความหมายของไทลาว ชุมชนและเรือนพื้นถิ่น และลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว

ไทลาว (ไท+ลาว) คือ กลุ่มชนหลากหลายกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ร่วมกันในภาคอีสาน มีลักษณะภาษาและวัฒนธรรมร่วมกัน และยังคงลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนไว้ชัดเจน

ชุมชนและเรือนพื้นถิ่น คำว่า ชุมชน และคำว่า เรือนพื้นถิ่น มีนัยความหมายเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนหรือชาวบ้าน ถิ่นที่และการอยู่อาศัยร่วมกัน หรือเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันในบริบทท้องถิ่น สัมพันธ์กับบริบททางสภาพแวดล้อม วิวัฒนาการทางสังคม วิถีชีวิตและคติความเชื่อในการอยู่อาศัยทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน (อรศิริ, 2551: 4; วันดี, 2550: 2-2; วิวัฒน์, 2537: 44; 2541: 60 และทิพย์สุดา, 2539: 40-41) ศรีศักร (2552: 70-71) และNorberg-Schulz (1993: 13) มองว่าชุมชนและเรือนเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่แยกออกจากกันไม่ได้ เรือนเป็นสิ่งแสดงโครงสร้างการอยู่อาศัยที่เป็นส่วนตัว หรือครอบครัว มีลักษณะเป็นที่หลบภัย (Refuge) เพื่อความรู้สึกมั่นคงและปลอดภัย อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ผู้คนเก็บ และแสดงความทรงจำอันเป็นลักษณะนิสัยส่วนตัว ส่วนชุมชนเป็นสิ่งที่แสดงถึงการอยู่อาศัยร่วมกัน (Collective Dwellings) เรือนและกลุ่มเรือนจึงเป็นการอาศัยอยู่ร่วมกันของตามลักษณะครอบครัวและเครือญาติ และความผูกพันที่ผู้อยู่อาศัยมีต่อรูปแบบและถิ่นที่ (Place) ที่พวกเขาดำรงชีวิตและอัตลักษณ์ของตนเอง (Waterson, 1990: 71-72)

เรือนพื้นถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกถ่ายทอดต่อกันมา สัมพันธ์กับคุณค่า เศรษฐกิจและวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมที่ก่อสร้างอาคารขึ้นมา และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไปตามลำดับความต้องการ พร้อมกับปัจจัยแวดล้อม (Oliver, 2003: 14 และ 1998: xxiii) รูปแบบมีลักษณะร่วมกัน คล้ายคลึงกันในแต่ละพื้นที่และเวลา (Mercer, 1975: 1 อ้างใน Lawrence, 1987: 16) ในปัจจุบันลักษณะของเรือนเป็นพัฒนาการที่สัมพันธ์กับบริบท วิถีชีวิต และวัฒนธรรมในกลุ่มของตน (อรศิริ, 2551: 8) รวมถึงความเชื่อ ความต้องการและคุณค่าในตัวของมันเอง (Rapoport, 1969: 2)

ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว คำว่า ลักษณะเฉพาะ (Character) โดยทั่วไปหมายถึงคุณสมบัติ และลักษณะที่เด่นชัดเฉพาะตัวของบุคคล กลุ่มบุคคล และสถานที่ (Turnbull, 2010: 242) และในความหมายเช่นเดียวกัน ลักษณะเฉพาะชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว หมายถึง สิ่งที่ผูกพันกับรูปแบบที่เป็นลักษณะร่วมกัน

ของพื้นที่อยู่อาศัยของชาวไทลาวในภาคอีสาน มักมีความคุ้นเคย และความผูกพันในบริบททางสังคมวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นและเวลา ซึ่งมีลักษณะร่วม และลักษณะแตกต่างกันในกลุ่มย่อย สภาพแวดล้อมเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมในท้องถิ่น (วิโรฒ, 2536: ก-2) และความแปรเปลี่ยนของบริบทแวดล้อมลักษณะชุมชนและเรือนไทลาวแบบดั้งเดิมโดยทั่วไปชุมชนมีลักษณะกายภาพ ที่มีกลุ่มของเรือนตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์ไปกับลักษณะภูมิศาสตร์ และสะท้อนวิถีชีวิตและคติความเชื่อในการอยู่อาศัยร่วมกันแล้ว ยังสะท้อนความสัมพันธ์ของผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคม (สมภาพและคณะ, 2538: 232) โครงสร้างหลักทางกายภาพของชุมชนประกอบด้วยกลุ่มของเรือน

หลักบ้านและลานกลางบ้าน ดอนปู่ตา ป่าช้าและวัด เป็นศูนย์รวมทำพิธีกรรมทางความเชื่อและความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มชาวไทลาว กลุ่มของเรือนหรือคุ่มบ้านจะมีรั้วกันเขตแบบหลวมๆ มีเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มมีลานดิน และทางเดินเท้าเชื่อมเข้าสู่เรือนแต่ละหลังของคุ่มบ้าน ส่วนบริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ทำนาทำไร่ ถัดไปจะเป็นพื้นที่ป่าของชุมชน (สุนทร, 2530: 29-31 และธาดา, 2546: 87) ลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมมีความสัมพันธ์แบบครอบครัวและเครือญาติ (สมชายและคณะ, 2555: 26) เครือญาติมีนัยความหมายที่ครอบคลุมถึงความเคารพทั้งผู้อาวุโสตามสายตระกูลและผีบรรพบุรุษร่วมกันของผู้คนในชุมชน (เอกวิทย์, 2544: 44-45; ฉัตรทิพย์และพรพิไล, 2541: 64-65)

เรือน หรือเฮือนไทลาว เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของครอบครัว ลักษณะเรือนดั้งเดิมส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ยกสูงเช่นเดียวกับเรือนในภูมิภาคอื่น หลังคาทรงจั่ว มุงกระเบื้องหรือแป้นเกล็ด ติฝามักกระดาน เป็นเรือนครอบครัวเดี่ยวมีเรือนใหญ่ หรือเรือนนอนเป็นเรือนสามห้องเสา หลังคาทรงจั่ว วางผังเรือนยาวตามแนวตะวันออกและตะวันตก มีการกันฝาผนังล้อมรอบทั้งสี่ด้าน และเรือนครัวที่แยกต่างหาก เป็นเรือนสองห้องเสา หลังคาทรงจั่ว วางขวางท้ายเรือนนอน มีชานแดดเชื่อมพื้นที่ทั้งสองไว้ด้วยกัน

เรือนมีระบบการจัดพื้นที่และการใช้งานพื้นที่ 2 ระดับ ดังนี้ **ระดับแรก** คือพื้นที่บนเรือน ประกอบด้วยเรือนใหญ่ เกย นอกชานและเรือนครัว เรือนใหญ่ พื้นที่ภายในประกอบด้วย ห้องเปิง (ห้องผี/ห้องพระ) ห้องนอนพ่อแม่ และห้องส้วม (ห้องนอนลูกสาวและลูกเขย) เกย หรือเซียพื้นที่กึ่งเปิดโล่งมีหลังคาคลุมด้านหน้าเรือน และชานแดดพื้นที่เปิดโล่งไม่มีหลังคาคลุมใช้งานเอนกประสงค์คล้ายคลึงกัน เช่น รับแขก พักผ่อนและเป็นที่นั่งนอนสำหรับแขกหรือสมาชิกผู้ชาย และเป็นพื้นที่เปิดโล่งบนเรือนที่เป็นสื่อเชื่อมกับธรรมชาติ และสังคมของผู้คนในชุมชนอย่างกลมกลืน พื้นที่บนเรือนนอกจากสัมพันธ์กับการใช้งานและกิจกรรมแล้วยังผูกพันกับคติความเชื่อในการอยู่อาศัย และสถานะภาพของผู้ใช้งานด้วย เช่น การจัดวางลำดับสำคัญของพื้นที่จากหัวเรือนไปท้ายเรือน เช่น ห้องเปิงมักจัดวางไว้ที่หัวเรือน และห้องส้วมไว้ด้านท้ายเรือน และการยกสูงของพื้นที่ตามความเคารพของผู้ใช้งาน เช่น หิ้งพระในห้องเปิง (สมชายและคณะ, 2555: 19) และ**ระดับสุดท้าย** คือพื้นที่ได้ทุนเรือน พื้นที่เปิดโล่งระดับพื้นดินเชื่อมกับอาณาเขตบริเวณบ้านของเรือนแต่ละหลัง กลุ่มของเรือน และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นพื้นที่ใช้งานเอนกประสงค์ เช่น ทำคอกสัตว์ นั่งเล่น พักผ่อน รับแขกและทำงานเล็กๆน้อยๆในช่วงกลางวัน ยกเว้นในจังหวัดเลย ไม่นิยมใช้งานและทำได้ทุนเรือนสูงมาก เนื่องจากอากาศหนาวขึ้นทำให้มีกลิ่นอับ (อุดม, 2532: 61-67)

อย่างไรก็ตามการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่มุ่งนำความเจริญสู่สังคมชนบทของประเทศได้เปลี่ยนแปลงคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนให้สูญหายไปอย่างต่อเนื่อง เช่น การขยายตัวของกลุ่มของเรือน การพัฒนาระบบถนนและปรับเรือนไปตามแนวนถนน การเพิ่มเติมระบบไฟฟ้าและประปา สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวอย่างรวดเร็วในระดับชุมชน (ธาดา, 2546: 86-87; นพดลและจันทนีย์, 2548: 100-103) อีกสิ่งที่ทำให้ลักษณะของเรือนไทลาวเปลี่ยนแปลงอย่างมาก คือ สื่อต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมเดิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่

บ่งบอกคุณค่าเฉพาะของตน (วิโรฒ, 2551: 118) ลักษณะที่เด่นชัด คือ การรื้อถอนเรือนดั้งเดิมและปลูกสร้างใหม่เรือนแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะกระชับและปิดล้อม พื้นที่ใต้ถุนมีการใช้งานมากขึ้นในชีวิตประจำวัน ห้องครัวถูกย้ายลงมาไว้ชั้นล่าง และมีการทำรั้วกันชัดเจนมากขึ้น แต่ที่สำคัญ คือ พื้นที่ว่างบนเรือน เช่น เกย นอกชานถูกลบเลือนไป ทำให้รูปแบบเรือนและลักษณะเฉพาะของชุมชนโดยรวมเปลี่ยนแปลงไป แต่หากพิจารณาคติความเชื่อตามฮีตคองต่างๆ ที่แฝงอยู่ในระบบสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน พบว่ามีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัดพื้นที่ และแบบแผนการใช้พื้นที่ทั้งในระดับชุมชนและระดับเรือน (ทรงยศ, 2555: 11-12; นพดล, 2548: 128)

ดังนั้น ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันระหว่าง 3 ปัจจัย คือ **รูปแบบ (Form)** คือ รูปแบบทางกายภาพของเรือนรวมถึงชุมชนถูกสร้างขึ้นเชื่อมโยงกับภูมิอากาศ หรือกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์เฉพาะของท้องถิ่น (Tetsuro, 1988: 6; Norberg-Schulz, 1971: 31) และรูปแบบของเรือนแต่ละหลังส่งผลต่อลักษณะเฉพาะหรือคุณค่าโดยรวมของชุมชน (วันดี, 2550: 2-17; อรศิริ, 2551: 5) **หน้าที่ใช้สอย (Function)** คือ เนื้อหาหลักของตัวเรือนที่แสดงความสัมพันธ์ของพื้นที่ การใช้งานและกิจกรรมของผู้อาศัย ทำให้เกิดลักษณะของการอยู่อาศัยทั้งในเชิงกายภาพและเชิงจิตใจที่ผู้อาศัยมีให้กับพื้นที่อาศัยของตนเอง ในลักษณะแบบแผนการใช้งานจากประสบการณ์ในอดีต ความคุ้นเคย และความสามารถในการปรับตัวเพื่อตอบสนองความพึงใจ ณ สถานที่ และช่วงเวลานั้น (วันดี, 2550) **คติความเชื่อ (Belief)** คือ หน้าที่ใช้สอยเชิงนามธรรมที่ก่อให้เกิดทัศนคติที่มีต่อบางสิ่งกับคุณค่าที่ถูกอ้างอิงถึง (Long, 1988: 19) หรือการให้ความหมายกับสิ่งที่ตนเองรู้สึกผูกพัน และสะท้อนการมองโลกของตนเอง (Waterson, 1990: 91) มีอิทธิพลต่อลักษณะของรูปแบบ ผังพื้น การจัดพื้นที่ว่าง และการวางทิศทางของเรือน (Rapoport, 1969: 41) รวมถึงควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของผู้คนในการอยู่ร่วมกันจากลักษณะการจัดแบ่งพื้นที่ในการอยู่อาศัย (สมชายและคณะ, 2555: 29) ก่อให้เกิดจริยธรรมสำคัญของชาวไทลาวในอยู่อาศัยร่วมกัน และหากปัจจัยทั้งสามข้างต้นมีการเปลี่ยนแปลงย่อมมีผลต่อลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว

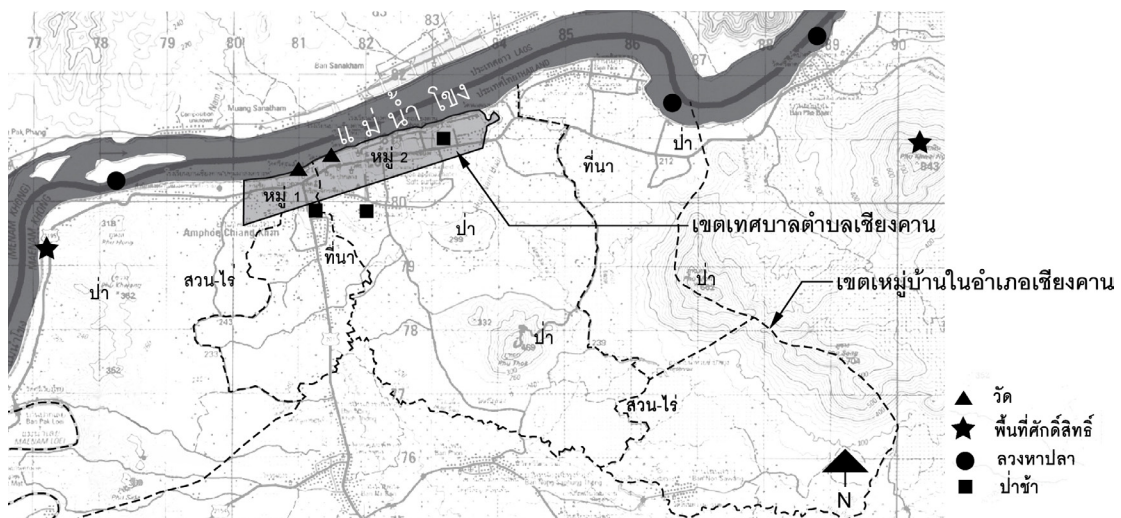
เมือง (ชุมชน) เชียงคาน

เมืองเชียงคาน เมืองใหม่เชียงคานหรือเมืองใหม่ (เดิม, 2513: 341; ทองสมุทรและสมหมาย, 2539: 192) ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2417 เมื่อชาวลาวหรือชาวเชียงคานจากเมืองเชียงคานเดิม หรือเมืองขนะคาม แขวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านท่านาจัน ประเทศไทย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยมากนิยมเรียกชุมชนของตนเองว่า “เมืองเชียงคาน” และเรียกตนเองว่า “ไท (คนหรือชาว) เชียงคาน”

เมืองเชียงคาน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างไชยะบุรีและจังหวัดเลย ที่ยังคงมีรูปแบบวัฒนธรรมหลวงพระบาง (ประภัสสร, 2557: 166) ในอดีตเคยเป็นเมืองหน้าด่าน และเมืองท่าแห่งหนึ่งของแม่น้ำโขงตอนล่างจากเมืองหลวงพระบางจนถึงเมืองหนองคาย ในปัจจุบัน คือ เขตเทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย มีพื้นที่ 2.7 ตารางกิโลเมตร มีจำนวนประชากร 5,565 คน จำนวน 2,526 ครัวเรือน แบ่งการปกครองเป็นหมู่ 1 และหมู่ 2 (เทศบาลตำบลเชียงคาน, 2557)

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา มีความลาดเทจากทางด้านทิศใต้ไปทางด้านทิศเหนือ มีพื้นที่ราบเชิงภูเขาอยู่บริเวณทางด้านทิศตะวันตกจรดทิศตะวันตก กลุ่มของเรือนตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำโขง ล้อมรอบด้วยที่นา และแหล่งน้ำสำหรับบริโภคของชาวบ้าน มีภูเขาและป่าสงวนโอบล้อมเมืองอีกชั้น ในอดีตเคยเป็นแหล่งต้นน้ำบริโภค แหล่งอาหารและแหล่งวัสดุก่อสร้างเรือน

บ้านเรือนในเมืองเชียงคานมีลักษณะเป็นกลุ่มเรือนทอดยาวขนานกับลำน้ำ และไม่มีหลักบ้านเหมือนกับชุมชนไทลาวอื่นๆ ในภาคอีสาน แต่มีวัดมากถึง 8 วัด โดยวัดสำคัญและเก่าแก่ของเมือง ได้แก่ วัดมหาธาตุ และวัดศรีคุณเมือง ทั้ง 2 วัดมีกลุ่มเรือนตั้งกระจายล้อมรอบเป็นวงรัศมี และส่วนใหญ่เป็นชาวเชียงคานดั้งเดิมที่สืบเชื้อสายต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ป่าช้าของเมืองเชียงคานมีอยู่ 3 แห่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก (ปัจจุบันคือโรงเรียนวิจิตร) อีกสองแห่งตั้งอยู่ทิศใต้ (ปัจจุบัน คือ วัดสันติวนาราม และวัดศรีพนมมาศ) ศาลปู่ตา ชาวบ้านเรียกว่า “ศาลเจ้าพ่อคอกคำ” พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ห่างออกไปจากบริเวณเมืองอยู่ทางด้านทิศตะวันตก เป็นศาลขนาดกลางตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง (ภาพที่ 1-2)

ภาพที่ 1 แสดงสภาพแวดล้อมและการแบ่งอาณาเขตหมู่บ้าน ในเขตเทศบาลตำบลเชียงคาน

อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พ.ศ. 2551

ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก: กรมแผนที่ทหาร. (2542). องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงคาน. (ม.ป.ท.).

ชาวเชียงคานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ทำไร่ทำนาและค้าขายเป็นอาชีพหลัก ส่วนทอผ้า จักสาน เลี้ยงปลา และปลูกผักตามริมแม่น้ำโขงเป็นอาชีพเสริม ชาวเชียงคานเป็นกลุ่มคนที่ศรัทธาในพุทธศาสนาผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกับกลุ่มไทลาวอื่นๆ มีพิธีกรรมในประเพณีที่สำคัญ 2 พิธี ได้แก่ พิธีบุญเดือนหก (พฤษภาคม) เป็นการทำบุญโดยนำพิธีบุญบังไฟ บุญเผา และพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ หรือพิธีไหว้เจ้าพ่อ (แห่เจ้าพ่อ) มารวมกัน และพิธีบุญออกพรรษา และการไหลเรือไฟเพื่อขอขมาแม่น้ำโขงกับบูชาพญานาค พิธีกรรมสำคัญทั้งสองแสดงความผูกพันระหว่างศรัทธาศาสนาและสังคมวัฒนธรรมของชาวเชียงคาน เพื่อขอขมาและขอพรให้คุ้มครองให้เมืองและชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข สถานที่ใช้ในกิจกรรม คือ วัดมหาธาตุ และถนนในเมือง พร้อมมีการแห่แหนใส่รถประดับตกแต่งสวยงามตามถนนไปยังวัดด้วย ส่วนพิธีบุญประจำปีอื่นๆตามฮีต 12 มักจัดเป็นพิธีประจำปีของแต่ละคุ้มวัด

สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของเมืองเชียงคาน

กลุ่มเรือนที่ตั้งกระจายรอบวัดสำคัญ

ศาลเจ้าพ่อ

ภาพที่ 2 แสดงสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของเมืองเชียงคาน

ลักษณะเฉพาะของเมืองและเรือนพื้นถิ่นเชียงคาน

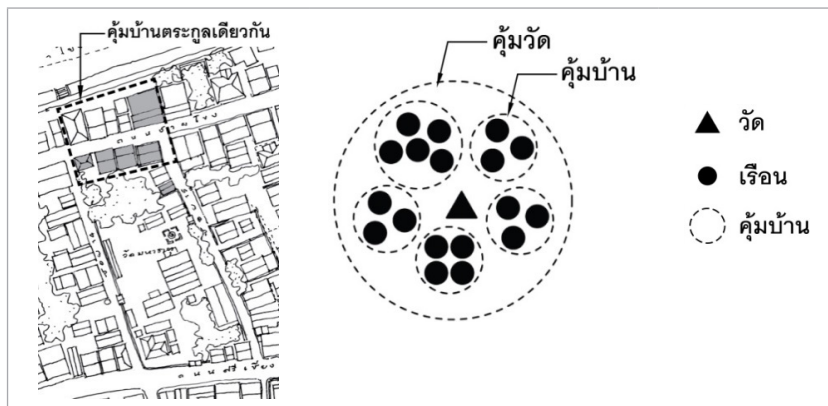
ตามที่กล่าวในหัวข้อที่แล้วว่า ลักษณะเฉพาะของเรือนและชุมชนพื้นถิ่นไทลาว คือ ความสัมพันธ์ที่กลมกลืนระหว่างรูปแบบ หน้าที่ใช้สอย และคติความเชื่อหรือความหมายของตนเองกับพื้นที่ ดังนั้นในส่วนต่อไปนี้เป็น การนำเสนอลักษณะของกลุ่มบ้าน-เมืองเชียงคาน คุณลักษณะของเรือนเชียงคานและการแปรเปลี่ยน ลักษณะเฉพาะของการใช้งานพื้นที่ภายในเรือน และความหมายทางวัฒนธรรม

ลักษณะกลุ่มบ้าน-เมืองเชียงคาน

ในเมืองเชียงคานการรวมกลุ่มบ้านสามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ คุ่มบ้าน และคุ่มวัด

คุ่มบ้าน (ภาพที่ 3) เป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มของเรือนเครือญาติทั้งแบบโคตรตระกูลเดียวกันและต่างโคตรตระกูล สามารถจำแนกได้เป็น 2 คุ่ม คือ คุ่มบ้านเหนือ (หมู่ 1) และคุ่มบ้านใต้ (หมู่ 2) แต่ละคุ่มบ้านประกอบไปด้วยเรือนหลายๆ หลัง อาณาเขตพื้นที่บ้านของแต่ละกลุ่มโคตรตระกูลประกอบด้วย 3-5 ครัวเรือน บริเวณบ้านจึงเป็นที่ดินขนาดใหญ่ ในระหว่างบ้านต่อบ้านผู้อยู่อาศัยจะปลูกต้นไม้เป็นเครื่องหมายบอกอาณาเขตอย่างง่าย ๆ ไม่มีศาลพระภูมิหรือศาลเจ้าที่ แต่พบว่าองค์ประกอบนี้มีเฉพาะบางบ้านที่ผู้อยู่อาศัยเป็นคนมาจากที่อื่น บริเวณบ้านโดยทั่วไปประกอบด้วย ลานดิน ตัวเรือน เล้าข้าว ส้วมซึม และสวนครัวอยู่บริเวณท้ายบ้าน ลานดินเป็นพื้นที่ว่างกับทางสัญจรเชื่อมต่อไปยังคุ่มบ้านอื่น และทางเดินเข้าสู่ตัวเรือน ตัวเรือนวางหน้าเรือนหันเข้าหากัน เล้าข้าวมีขนาดและจำนวนแตกต่างกันตามฐานะและจำนวนสมาชิกในครอบครัว

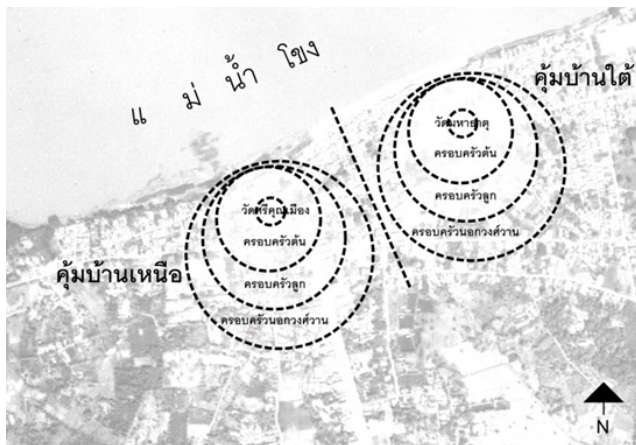
ปัจจุบันพบว่าเนื่องจากการตัดถนน การแบ่งที่ดินให้ลูกหลาน และการกันรั้วถาวรในที่ดินแต่ละแปลง ส่งผลให้อาณาเขตของที่ดินของแต่ละตระกูลมีขนาดพื้นที่ลดลง โดยทั่วไปมีลักษณะแคบและยาว ซึ่งส่งผลให้ที่ดินถูกปรับเป็นส่วนหนึ่งของถนน เล้าข้าวถูกรื้อถอนออกประกอบกับมีการใช้งานน้อยลง เพราะชาวบ้านนิยมเก็บข้าวเปลือกใส่ถุงปุ๋ย และจัดวางบนแคร่ไม้เตี้ยๆ บริเวณโรงครัว เพื่อความสะดวกในการขนส่งข้าวไปโรงสี นอกจากนั้นยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และการจัดพื้นที่ใช้งานภายในเรือนตามรูปที่ดิน ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

ภาพที่ 3 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคุ้มบ้านกับคุ้มวัดของเมืองเชียงคาน

คุ้มวัด เป็นการรับรู้ร่วมกันของชาวบ้านในเชิงพฤติกรรม โครงสร้างของคุ้มวัดมีกลุ่มของเรือนเครือญาติหลายๆ กลุ่มมาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตของวัดเดียวกัน และกิจกรรมที่ทำร่วมกันในชุมชน (ภาพที่ 3) คุ้มวัดสำคัญ ได้แก่ คุ้มวัดศรีคุณเมือง และคุ้มวัดมหาธาตุ ชาวบ้านส่วนใหญ่เรียกคุ้มวัดและคุ้มบ้านโดยไม่แบ่งแยกชัดเจนนัก ตำแหน่งวัดและกลุ่มของเรือนแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือญาติ และความหมายของอาณาเขตพื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนในสังคมอย่างเข้มข้น

อาณาเขตพื้นที่ของคุ้มบ้าน และคุ้มวัดในเมืองเชียงคาน (ภาพที่ 4) สะท้อนความสัมพันธ์ของระบบครอบครัวและเครือญาติ อาณาเขตกลุ่มของเรือนเครือญาติทำหน้าที่กำหนดขอบเขตของผู้คนในเชิงพฤติกรรม จากการศึกษาพบพื้นที่ที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ 1) พื้นที่ศูนย์กลาง โดยมีครอบครัวต้นตระกูล ซึ่งเป็นคุ้มบ้านในตระกูลที่อาวุโสที่สุด เป็นเสมือนศูนย์กลางความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติตระกูลเดียวกัน และความสัมพันธ์ทั้งหมดภายในเมือง 2) พื้นที่กลาง เป็นครอบครัวลูกหลานที่แต่งงานกันในแต่ละรุ่นแต่ละกลุ่มตระกูล หรือผู้หญิงที่แต่งงานกับคนนอกชุมชนแล้วเข้ามาตั้งเรือนในบริเวณคุ้มบ้านของโคตรตระกูล ซึ่งทำให้คนในเมืองเกือบทั้งหมดสามารถนับญาติกันได้ไม่ว่าโดยสายเลือดหรือการแต่งงาน และ 3) พื้นที่ชายขอบ คือ ครอบครัวนอกวงศัวัณ หรือกลุ่มคนต่างถิ่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ชายขอบของเมือง ชาวบ้านเรียกว่า “ไทครัว” หรือกลุ่มคนที่ผสมผสานกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่าการลำดับเครือญาติของชาวบ้านนอกจากจะเป็นในลักษณะของกระจายตัวจากศูนย์กลางแล้ว ส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับตระกูลฝ่ายหญิง โดยเฉพาะกลุ่มตระกูลเก่าแก่ที่เป็นชนชั้นปกครอง ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงและความสุขในการอยู่ร่วมกัน และภายใต้การลำดับเครือญาติลักษณะนี้ ยังสะท้อนการจัดการทางสังคมผ่านระบบเครือญาติ และการจำแนกกลุ่มคนที่แฝงนัยของความเป็นคนเมืองเชียงคาน หรือผู้ที่มาจากเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นผู้ที่มีสถานะที่เจริญกว่าไปด้วยในเวลาเดียวกัน อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของพื้นที่อยู่อาศัยของชาวเชียงคาน

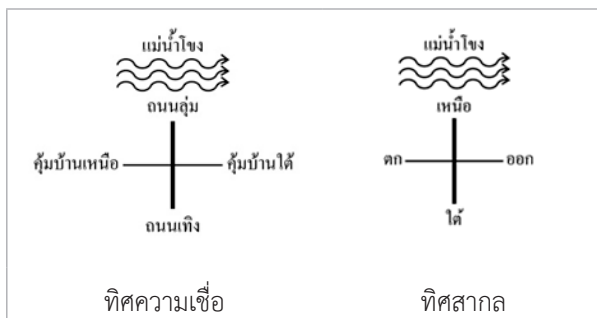

ภาพที่ 4 แสดงอาณาเขตพื้นที่อยู่อาศัยของคุ้มบ้านและคุ้มวัดของชาวบ้านในเมืองเชียงคาน

ปัจจุบันอาณาเขตดังกล่าวได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2553 โดยมีการแบ่งเป็นชุมชนคุ้มวัดย่อยๆ 8 ชุมชนตามจำนวนวัดที่ตั้งอยู่ โดยใช้เส้นทางเดินบิณฑบาตของภิกษุเป็นตัวกำหนดขอบเขตชุมชนคุ้มวัดแทนความสัมพันธ์ของคุ้มบ้านและคุ้มวัดแบบดั้งเดิม

คติความเชื่อบางประการจากการบอกเล่าของชาวเชียงคาน (ภาพที่ 5) คือ การวางแนวแกนเมืองในเชิงสัญลักษณ์ ทั้งแนวแกนตามกระแสน้ำไหลและแนวแกนตามความสูงและต่ำของสัณฐานทางภูมิศาสตร์

การวางแนวแกนเมืองโดยทิศเหนือและใต้ตามกระแสน้ำไหล ต้นน้ำ เรียกว่า ทิศเหนือ กลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ต้นน้ำชาวบ้านเรียกว่า “คุ้มบ้านเหนือ” หรือคุ้มวัดศรีคุณเมือง และปลายน้ำนี้ เรียกว่า ทิศใต้ กลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ปลายน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “คุ้มบ้านใต้” หรือคุ้มวัดมหาธาตุ ส่วนด้านตั้งฉากเป็นแนวแกนตามความสูงและต่ำทางภูมิศาสตร์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เทิง-ลุ่ม” โดยถนนที่สร้างบนพื้นที่สูงเรียกว่า “ถนนเทิง” หรือถนนศรีเชียงคาน ส่วนถนนที่สร้างบนพื้นที่ที่ต่ำกว่าเรียกว่า “ถนนลุ่ม” หรือถนนสายโขง การศึกษานี้มีข้อสันนิษฐานว่าการเรียกชื่อคุ้มบ้าน และชื่อถนนตามบริบททางสภาพแวดล้อม เป็นวิวัฒนาการจากคติความเชื่อดั้งเดิม เนื่องจากเป็นชาวลาวที่อพยพมาจากเขตเมืองหลวงพระบาง นอกจากนี้พบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับทิศหัวนอนที่สัมพันธ์กับภูเขาและแม่น้ำ ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

ภาพที่ 5 แสดงแกนทิศความเชื่อและทิศสากลตามคำบอกเล่าของชาวบ้านในเมืองเชียงคาน
ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก: เกรียงไกร, ม.ป.ท.: 176-177

คุณลักษณะเรือนเชียงคาน และการแปรเปลี่ยน

จากการสำรวจเรือนและตามคำบอกเล่าของชาวเชียงคาน สามารถจำแนกรูปแบบเรือนได้เป็น 2 ช่วงตามอายุการก่อสร้าง และรูปแบบของเรือนที่พัฒนาไป ได้แก่ เรือนแบบดั้งเดิม และเรือนแบบวิวัฒนาการต่อจากเรือนแบบดั้งเดิม

เรือนแบบดั้งเดิม (ภาพที่ 6: H-01) ชาวบ้านเรียกว่า “เรือนเก่า” อายุการสร้าง 54-140 ปี ปัจจุบันหลงเหลือให้ศึกษาน้อยลง เนื่องจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงค่านิยมแบบสมัยใหม่ทำให้เจ้าของเรือนของตนทิ้งไป ในอดีตเรือนเก่าเป็นเรือนของผู้ที่มีฐานะในเมืองเชียงคาน ลักษณะโดยทั่วไปเป็นเรือนไม้จริงขนาดใหญ่ ยกใต้ถุนสูง บนเรือนประกอบด้วยเรือนนอน และเรือนครัวแยกออกจากกัน มีชานเปิดโล่ง (นอกชาน) เป็นส่วนเชื่อม โดยมีบันไดทอดขึ้นโดยตรง เรือนนอนเป็นเรือนขนาดใหญ่ (เต้าใหญ่) หลังคาทรงปั้นหยา หรือทรงจั่วสูงมุงดินขอ ส่วนเรือนครัวเป็นเรือนขนาดเล็กวางขวางท้ายเรือนนอน มีหลังคาทรงจั่วคลุมแยกต่างหาก เรือนทั้งสองมีลักษณะฝาผนังไม้ไผ่ล้ายคลึงกัน คือ ฝาผนังไม้เป็นเกล็ดตามแนวนอนหรือแนวตั้ง ด้านบนของฝาผนังเป็นระแนงไม้เพื่อระบายอากาศ เรือนนอนมีช่องหน้าต่างขนาดเล็ก (ป่องเอี่ยม) ซึ่งมีอยู่เฉพาะทางด้านสกัดของเรือน เรือนนอนค่อนข้างปิดทึบเนื่องจากอยู่ในภูมิอากาศที่หนาวเย็น ด้านหน้าเรือนมีระเบียงด้านหน้าขนาดใหญ่ขนานไปตามความยาวของเรือน (เขย) ฝาผนังด้านที่เปิดเข้าสู่เรือนนอนจะมีประตูเปิด-ปิดติดตั้งทุกห้องเสา

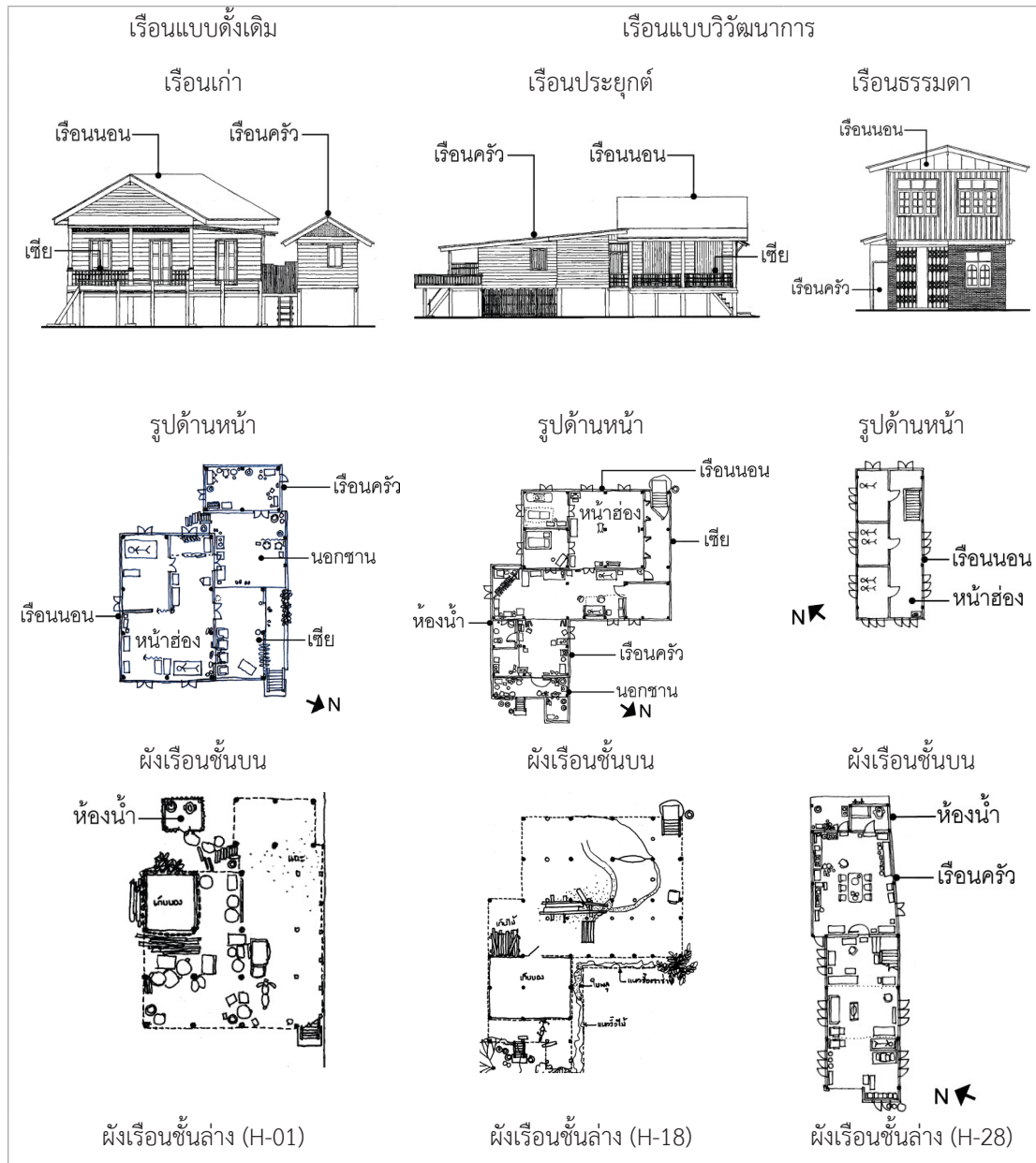
ระดับพื้นเรือนมักยกพื้นที่สำคัญสูงขึ้น โดย เรือนนอน เขย และเรือนครัวเป็นส่วนที่อยู่สูงที่สุด และนอกชานเป็นส่วนที่ต่ำที่สุด ใต้ถุนเรือน (ใต้ล่าง) เป็นพื้นที่เปิดโล่ง เสารับตัวเรือนนอนมีสองแบบ คือ เสาไม้กลม และเสาก่ออิฐขนาดใหญ่วางบนหินหรือคอนกรีต เพื่อปรับให้เรือนเหมาะสมกับที่ตั้ง และระดับพื้นให้เสมอกัน อีกทั้งป้องกันความชื้นจากดินและปลวก

เรือนแบบดั้งเดิมโดยมาก แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เนื่องจากการซ่อมบำรุง หรือเพิ่มเติมพื้นที่ใช้งานใหม่ เช่น การเปลี่ยนวัสดุคุมหลังคาจากดินขอเป็นสังกะสี การสร้างหลังคาคลุมนอกชาน และการเพิ่มเติมห้องน้ำ-ส้วมบริเวณนอกชาน แต่ยังคงลักษณะของรูปแบบเรือนดั้งเดิมไว้ การศึกษานี้จึงได้นำแบบแผนรูปแบบเรือนดั้งเดิมมาใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะความงามกับเรือนแบบวิวัฒนาการต่อไป แต่เรือนแบบดั้งเดิมนั้นยังคงหลงเหลืออยู่ในชุมชนเพียงเล็กน้อยและคาดว่าจะสูญหายไปในอนาคตอันใกล้

เรือนแบบวิวัฒนาการต่อจากเรือนแบบดั้งเดิม เรือนลักษณะนี้สามารถจำแนกได้เป็น 2 รูปแบบย่อย คือ เรือนประยุกต์อายุการสร้าง 35-53 ปี และเรือนธรรมาอายุการสร้างน้อยกว่า 35 ปีลงมา ภายในบริเวณชุมชนเรือนกลุ่มนี้มีจำนวนมากกว่าเรือนเก่า ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการปิดประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว การรับอิทธิพลจากเรือนไทลาวกลุ่มอื่นพร้อมเรือนแบบสมัยใหม่ และการก่อสร้างที่ง่ายและประหยัด ในปัจจุบันพบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนส่งผลให้ทิศทางและอัตราการเปลี่ยนแปลงเรือนเหล่านี้เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนและได้กลายเป็นภาพลักษณ์หนึ่งของเมืองเชียงคาน ลักษณะความแตกต่างของเรือนกลุ่มนี้มีดังนี้

เรือนประยุกต์ (ภาพที่ 6: H18) ลักษณะโดยทั่วไปเป็นเรือนไม้จริงยกใต้ถุนสูง บนเรือนประกอบด้วยเรือนนอนและห้องครัวเชื่อมติดกัน ไม่มีนอกชาน มีหลังคาทรงจั่วสูงมุงสังกะสีคลุมพื้นที่บนเรือนทั้งหมดไว้ด้วยกัน ตัวเรือนปิดล้อมด้วยฝาผนังไม้เป็นเกล็ดตามแนวนอนสลับแนวตั้ง ไม่มีช่องระบายอากาศด้านบนผนังแบบเรือนดั้งเดิม แต่มีช่องหน้าต่างและช่องแสงกระจกโดยรอบ ด้านหน้าเรือนมีเขยขนาดเล็กและบันไดทอดขึ้นโดยตรง ฝาผนังด้านติดเรือนนอนและประตูเปิด-ปิดมีลักษณะคล้ายเรือนดั้งเดิม ห้องครัวด้านหลังในบางเรือนจะมีนอกชานเล็กๆ สำหรับล้าง

จาก มีการปรับระดับพื้นโดยเฉพาะซ้าย และห้องครัวให้ต่ำกว่าระดับพื้นเรือนนอน ได้ถุ่นเรือนเปิดโล่ง และเสารับ
ตัวเรือนนอนมีลักษณะคล้ายคลึงเรือนแบบดั้งเดิม แต่เสามีขนาดเล็กลง

ภาพที่ 6 แสดงรูปแบบเรือนแบบดั้งเดิมและเรือนแบบวิวัฒนาการ

เรือนธรรมดา (ภาพที่ 6: H-28) เรือนกลุ่มนี้บางส่วนเกิดจากการปรับปรุงเรือนแบบดั้งเดิมมา มีรูปแบบภายนอกคล้ายคลึงกัน แต่เรือนโดยมากที่ก่อสร้างภายหลังมักเป็นเรือนครึ่งปูนครึ่งไม้สูง 2 ชั้น ชั้นบนเรือนเป็นเรือนนอน อาจมีระเบียงเล็กๆยื่นคลุมทางเข้าด้านหน้า หรือด้านหลัง ชั้นล่างประกอบด้วยห้องโถงรับแขกและพักผ่อน ห้องครัว และห้องน้ำ-ส้วม ไม่มีเฉลยและนอกชาน ชั้นบนมีหลังคาทรงจั่วต่ำมุงกระเบื้องลอนคู่หรือสังกะสีคลุมเรือนนอน ชั้นล่างที่เชื่อมต่อด้านท้ายนิยมต่อหลังคาจากกระต๊อบพื้นชั้นบนในลักษณะเพิงทิ้งชายคาลงมาคลุมพื้นที่ครัวชั้นล่างไว้ ลักษณะฝาผนังครึ่งปูนครึ่งไม้ โดยชั้นล่างนิยมทำเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน ชั้นบนคงความเป็นฝาผนังไม้ไว้ มีหน้าต่างกับช่องแสงกระจกขนาดใหญ่โดยรอบ รูปแบบเรือนโดยรวมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางยาวตามรูปที่ติดดิน และหน้าเรือนหันเข้าหาถนนเป็นหลัก ได้ถุนเรือนที่เคยเปิดโล่งถูกปิดล้อมด้วยทั้งสี่ด้านเป็นพื้นที่ใช้งานชั้นล่าง ผนังด้านหน้าและด้านท้ายเรือน มีประตูเปิด-ปิดเข้าสู่พื้นที่รับแขกและพักผ่อน และห้องครัว มีการปรับระดับพื้นเรือนเป็นสองชั้น ระดับพื้นสูงสุดเป็นเรือนนอน เสาร์ับเรือนนอนชั้นล่างนิยมใช้เสาคอนกรีต และฐานรากต่อม่อ ชั้นบนคงนิยมใช้เสาไม้แบบเรือนที่ปลูกสร้างในระยะแรกๆ

จากวิวัฒนาการของรูปแบบเรือนโดยรวมที่ปรากฏ คือ การเปลี่ยนแปลงรูปทรงหลังคาจากหลังคาปั้นหย่าเอียงลาดสูงเป็นหลังคาจั่วต่ำคลุมพื้นที่ใช้งานมากขึ้น การย้ายตำแหน่งเรือนครัวเชื่อมต่อท้ายเรือนนอน การหายไปของนอกชาน และการลดทอนขนาดพื้นที่เฉลยจนกระทั่งสูญหายไปเนื่องจากข้อจำกัดของรูปที่ติดดิน ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของรูปแบบเรือนเชียงคาน การสร้างเรือนธรรมดาพร้อมทั้งวัสดุแบบใหม่ พร้อมทั้งมีการปิดล้อมได้ถุนเรือนทั้งหมดเป็นชั้นล่างเป็นพื้นที่รับแขกและพักผ่อน ห้องครัว และห้องน้ำ-ส้วมเพื่อความเป็นส่วนตัวและความปลอดภัยมากขึ้น ดังนั้นลักษณะเฉพาะของเรือนเชียงคาน และการแปรเปลี่ยนโดยเฉพาะรูปแบบภายนอก จึงอาจสรุปได้ว่า มีการปรับเปลี่ยนจากเรือนเก่า เป็นเรือนประยุกต์ที่มีเรือนนอนและเรือนครัวเชื่อมต่อท้าย และสุดท้ายเป็นเรือนธรรมดาที่ปิดล้อมได้ถุนโล่งเป็นพื้นที่ใช้สอย พร้อมกับใช้วัสดุแบบใหม่ผสมผสานกัน เป็นการรับเอาค่านิยมแบบสมัยใหม่เข้าไว้และการพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เข้ามามีอิทธิพลในแต่ช่วงเวลาที่ถูกสร้างเรือน

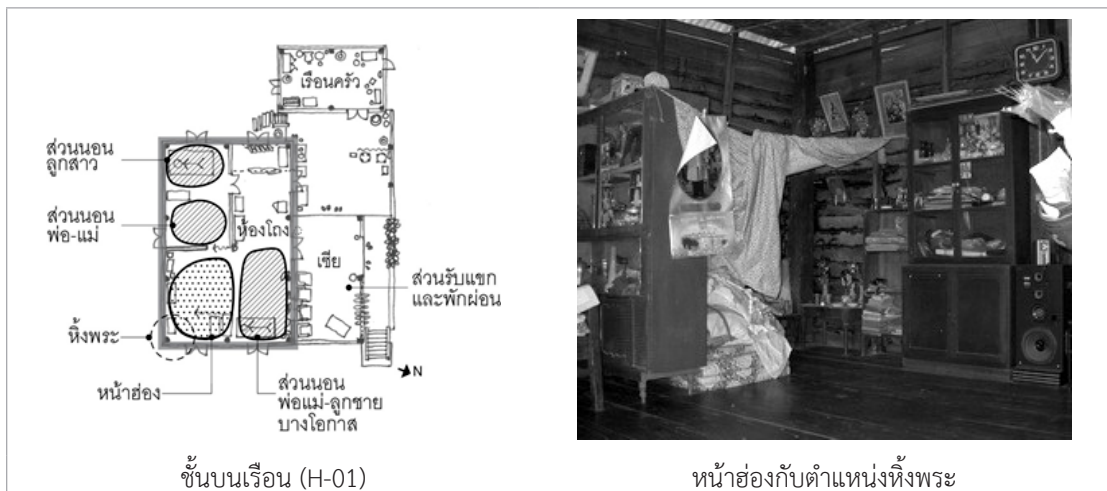
ลักษณะเฉพาะของการใช้งานพื้นที่ภายในเรือน และความหมายทางวัฒนธรรม

เรือนแบบดั้งเดิม (ภาพที่ 7) พื้นที่ใช้งานบนเรือนประกอบด้วย นอกชาน เชย (ระเบียงด้านหน้า) เรือนนอน และเรือนครัว นอกชานพื้นที่เปิดโล่งไม่มีหลังคาคลุม ใช้วางโถงน้ำสำหรับใช้ล้างถ้วยชาม และซักล้าง ปัจจุบันนอกชานนิยมเพิ่มเติมหลังคาคลุม เพื่อป้องกันแสงแดด และน้ำฝนไม่ให้ทำลายพื้นไม้ และห้องน้ำ-ส้วมบริเวณด้านท้ายใกล้กับเรือนครัว เพื่อความสะดวกต่อกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ถัดจากนอกชานเป็นเชยพื้นที่ที่กึ่งเปิดโล่งอยู่ใต้ชายคาเดียวกับเรือนนอน ใช้สำหรับนั่งเล่น รับประทานอาหาร รับแขกและเป็นที่นั่งนอนสำหรับสมาชิกหรือแขกผู้ชายในบางโอกาส ถัดจากเชยเป็นเรือนนอนพื้นที่ใช้งานส่วนตัว มีประตูทางเข้าจากเชย 3 ประตู ประตูนอกจากแบ่งอาณาเขตพื้นภายในและภายนอกของเรือนแล้ว ยังมีลำดับศักดิ์ตามสถานะของผู้ใช้ ประตูห้องเสาแรกสำหรับภิกษุ และผู้อาวุโสที่นับถือของครอบครัวหรือคนในชุมชน ประตูห้องเสาที่สองสำหรับบุคคลทั่วไปใช้บอกถึงความเท่าเทียม ส่วนประตูห้องเสาสุดท้ายสำหรับผู้หญิง และเด็ก ปัจจุบันการใช้งานประตูที่แบ่งนัยดังกล่าวได้ถูกกลืนเลื่อนไป หากแต่เมื่อมีงานบุญเรือนพุดดิกรรมกรใช้งานประตูและความหมายของลำดับศักดิ์ของประตูทั้งสามก็มักปรากฏขึ้นเช่นกัน

ภายในเรือนนอนแบ่งพื้นที่ใช้งานเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่นอน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีกว้างไว้ห้องเสาแรกทางด้านหัวเรือน ทางทิศตะวันออก ภายในติดหิ้งบูชาพระ ที่เสาหรือฝาผนัง ชาวบ้านเรียกว่า “หน้าย่อง” ในอดีตเป็นเขตหวงห้ามเฉพาะสมาชิกในครอบครัวปัจจุบันก็ได้จางหายไป ชาวเชียงคานไม่ทำพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษที่เรือน แต่นิยมไปประกอบพิธีที่วัดประจำคุ้มในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ส่วนพื้นที่นอนแยกเป็นสัดส่วน โดยกั้นฝาผนังต่อเนื่องกันจากห้องเสากลางจรดห้องเสาสุดท้าย เป็นห้องนอนขนาดใหญ่สมาชิกทุกคนนอนรวมกันในห้อง พื้นที่นอนจะ

แยกเป็นกลุ่มโดยการปูเสื่อและปูสาด (ที่นอนและเสื่อ) และกางมุ้งหรือมีตุ๊กกัน การนอนสมาชิกในครอบครัวจะนอนเรียงลำดับตามความอาวุโส พ่อและแม่จะนอนอยู่ใกล้หิ้งพระมากที่สุด ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่สมาชิกในครอบครัวต้องเคารพสูงสุดเช่นเดียวกับหิ้งพระ ถัดมาเป็นพื้นที่นอนของลูกสาว หรือห้องส้วม (ส้วม) นอน สำหรับลูกสาวที่แต่งงานแล้วจะนอนกับลูกเขยในห้องนี้ก่อนแยกออกไปสร้างเรือนของตน ส่วนลูกชายเมื่อเป็นวัยรุ่นมักจะนอนบริเวณเขีย หรือบริเวณโถงทางเดินหน้าห้องนอน

เรือนครัวแยกต่างหากวางไว้ด้านท้ายเรือนนอนทางด้านทิศตะวันตก โดยมีนอกชานเชื่อมไว้ ภายในเรือนครัวประกอบด้วย เตาไฟจัดวางไว้ที่ระดับพื้นเรือนบริเวณมุมห้อง ชาวบ้านนิยมใช้เตาถ่านหรือเตาผิง หุงต้มอาหาร เนื่องจากประหยัดและหาเองได้ง่าย เครื่องใช้ต่างๆ ในการครัว เช่น กระทะ ฝาหม้อ เครื่องจักสาน จะถูกจัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบบนฝาเรือนหรือห้อยแขวนที่ฝาเพดาน ใต้ถุนเรือนไม่นิยมใช้งานในชีวิตประจำวัน ยกเว้นระบายน้ำทิ้งจากบนเรือนและเก็บสิ่งของที่ไม่นิยมนำมาใช้สำหรับห้องน้ำ-ส้วม แต่เดิมนิยมสร้างเป็นอาคารแยกต่างหากตั้งอยู่บริเวณบ้าน ถูกนำมาอยู่ชั้นบนและคงแยกเป็นอาคารต่างหากตั้งอยู่บริเวณนอกชานต่อท้ายเรือนครัว

ภาพที่ 7 แสดงลักษณะการใช้งานพื้นที่ภายในของเรือนแบบดั้งเดิม

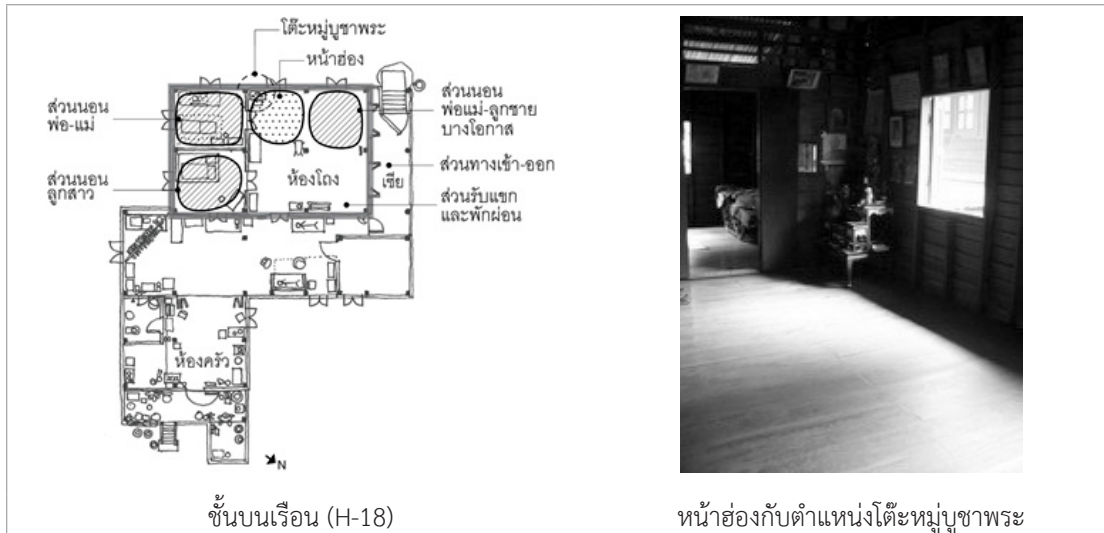
เรือนแบบวิวัฒนาการต่อจากเรือนแบบดั้งเดิม ซึ่งแบ่งออกเป็นเรือนประยุกต์และเรือนรรรมดา

ในเรือนประยุกต์ (ภาพที่ 8) พื้นที่ใช้งานบนเรือนประกอบด้วย เขีย เรือนนอน ครัวและห้องน้ำ-ส้วม สำหรับนอกชานที่เชื่อมเรือนนอนกับครัวหายไป ทำให้บันไดทอดขึ้นเขียโดยตรง เขียถูกปรับให้มีขนาดพื้นที่เล็กลง และใช้งานสำหรับทางเดินเข้า-ออกของเรือน ประตูทางเข้าเรือนนอนยังคงแบบแผนการใช้งานคล้ายคลึงกับเรือนแบบดั้งเดิม

ภายในเรือนนอนพื้นที่ส่วนหัวเรือน หรือ หน้าห้อง เป็นห้องโถงขนาดใหญ่มีหิ้งพระหรือโต๊ะหมู่บูชาที่บริเวณมุมห้องด้านในสุด และมีลักษณะการใช้งานแบบเอนกประสงค์เพิ่มขึ้น พื้นที่นอนมีการกั้นฝาผนังแยกเป็นสัดส่วนมากขึ้นกว่าเรือนแบบดั้งเดิม

ห้องครัวย้ายมาเชื่อมติดกับเรือนนอนด้านท้าย ตำแหน่งที่ตั้งอาจอยู่ทางด้านทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก แล้วขึ้นอยู่กับรูปพื้นที่ดินที่ปลูกสร้างเรือน เรือนบางหลังอาจมีขนาดเล็กๆ สำหรับล้างถ้วยชามและบันไดทอดขึ้น ภายในห้องครัวเตาไฟนิยมใช้เป็นเตาแก๊สตั้งวางบนโต๊ะ มีเครื่องใช้ในการครัวแบบสมัยใหม่ เช่น ตู้เย็น ชุดโต๊ะอาหาร ตู้กับข้าว

และเพิ่มเติมห้องน้ำ-ส้วมและพื้นที่แต่งตัว ไว้ที่บริเวณห้องครัวควบคู่กัน เพื่อความสะดวกในการใช้งานในชีวิตประจำวัน และแสดงถึงการปรับตัววัฒนธรรมแบบใหม่เข้ามาในวิถีความเป็นอยู่มากขึ้น

ภาพที่ 8 แสดงลักษณะการใช้งานพื้นที่ภายในของเรือนประยุกต์

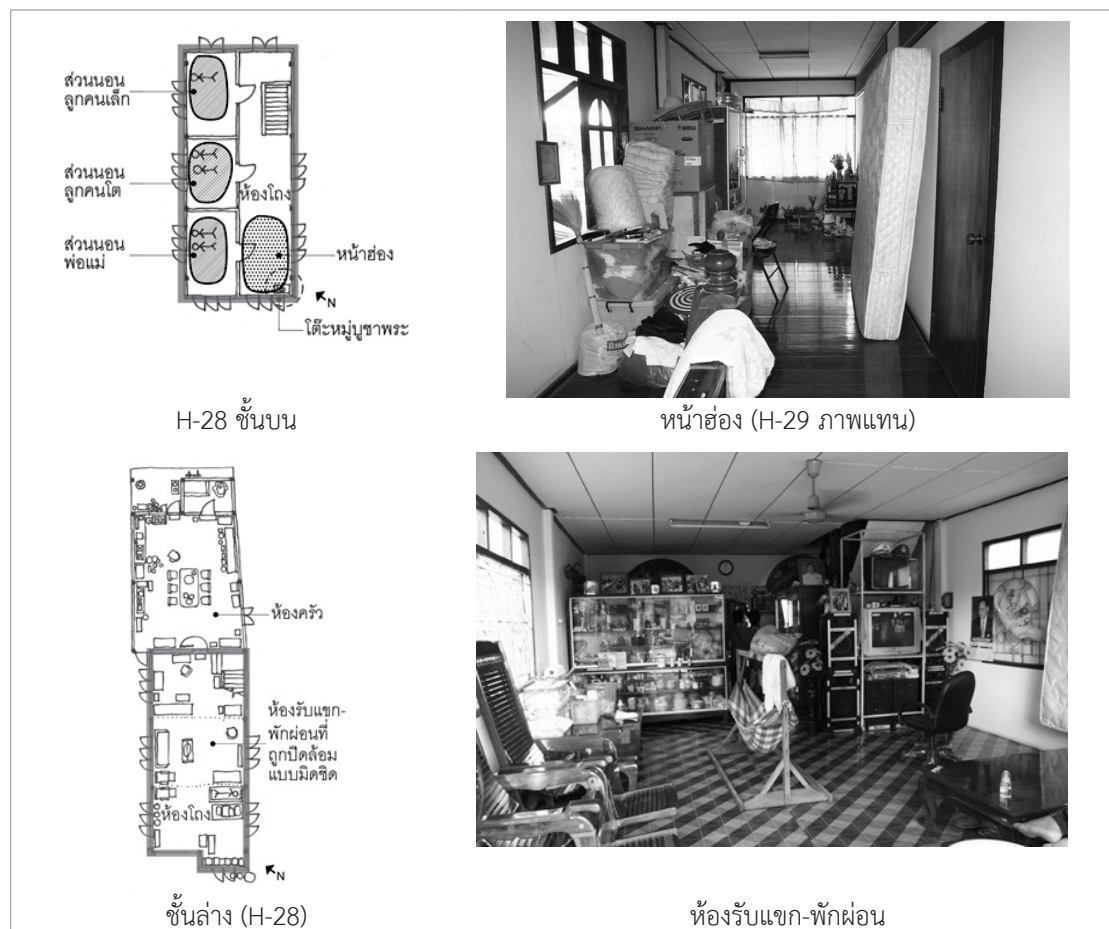
ในเรือนธรรมดา (ภาพที่ 9) พื้นที่ใช้งานแบ่งเป็น 2 ชั้น โดยที่ชั้นบนเป็นเรือนนอน ส่วนชั้นล่างประกอบด้วย ห้องรับแขก-พักผ่อน ห้องครัว ห้องน้ำห้องส้วม และบันไดเชื่อมระหว่างชั้น

เรือนนอนชั้นบน พื้นที่ที่สูญหายไปสิ้นเชิง ได้แก่ เสา และนอกชาน การใช้งานพื้นที่ภายในเรือนนอนยังคงแบบดั้งเดิมไว้ พื้นที่หน้าห้องถูกปรับเป็นห้องโถงที่มีลักษณะแคบและยาว มีเตาหมุ่บูชาตั้งอยู่มุมห้องด้านหน้าและมักใช้เก็บสิ่งของต่างๆ ที่ไม่ใช้งาน เรือนบางหลังมีการจัดวางเตาหมุ่บูชาบรรพบุรุษไว้ข้างๆ กัน มีบันไดขึ้น-ลงเชื่อมระหว่างชั้นล่างกับชั้นบน ทำให้การเข้าถึงพื้นที่หน้าห้องมีใช้ส่วนที่อยู่ใต้อีกต่อไป พื้นที่นอนมีการกั้นผาผนังมิดชิดเพื่อความเป็นส่วนตัว และมีจำนวนห้องเพิ่มขึ้นตามจำนวนสมาชิกในครอบครัว ชั้นบนมักถูกใช้งานเฉพาะช่วงกลางคืนในการพักผ่อนนอนหลับ ระเบียงขนาดเล็กยื่นคลุมทางเข้าด้านหน้า นอกจากใช้สำหรับกันแดดกับพักผ่อนในบางโอกาสแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแสดงสถานะภาพทางสังคมของผู้เป็นเจ้าของในลักษณะที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี

ชั้นล่างตอนหน้าเป็นห้องรับแขกและพักผ่อนของสมาชิกในครอบครัว ชาวบ้านนิยมใช้พักผ่อนและทำกิจกรรมต่างๆ ในช่วงระหว่างวัน เนื่องจากเย็นสบายกว่าชั้นบน พื้นที่ภายในจึงมีการจัดวางเครื่องเรือนต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวก เช่น เก้าอี้รับแขก ตู้ตั้งทีวี พัดลมและเตียงพักผ่อน ประตูเปิดเข้าสู่ห้องรับแขกและพักผ่อน เป็นเส้นแบ่งปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนและสภาพแวดล้อม แต่การอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงไปมาหาสู่กันเพื่อพบปะพูดคุย และรับประทานอาหารร่วมกัน กิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นบริเวณพื้นที่ทางเข้าด้านหน้าแทน ห้องครัวที่ตอนท้ายมักมีพื้นที่รับประทานอาหาร พื้นที่แต่งตัวและห้องน้ำ-ส้วมรวมอยู่ด้วยกัน ภายในห้องครัวประกอบด้วยเครื่องครัวแบบทันสมัยเพิ่มขึ้นมากกว่าเรือนรูปแบบอื่น เช่น เคาน์เตอร์วางเตาแก๊ส อ่างล้างจานสแตนเลส และตู้เย็น ขณะเดียวกันมีเตาถ่านตั้งอยู่ด้านนอกท้ายครัวเพื่อใช้ปิ้งย่าง เนื่องจากควันและกลิ่นของอาหารจะได้ไม่เข้ามาภายในตัวเรือน

จากวิวัฒนาการของการจัดและใช้งานพื้นที่ภายในเรือน มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ การสูญหายไปของนอกชาน และเขย การปิดล้อมพื้นที่ใต้ถุนเรือน และการคงอยู่ของพื้นที่ใช้งานภายในเรือนนอน การสูญหายไปของนอกชานพื้นที่เปิดโล่งเชื่อมเรือนนอนกับเรือนครัวไว้ด้วยกัน ทั้งจากการซ่อมแซมปรับปรุง หรือสร้างใหม่ตามเงื่อนไขของพื้นที่ดิน ส่งผลให้มีการปรับพื้นที่การใช้งานภายในของเรือนประยุกต์ ดังนี้ มีการย้ายพื้นที่ครัวมาเชื่อมต่อท้ายเรือนนอน และบันไดทอดขึ้นเขยโดยตรง ส่วนเขยมีการปรับเปลี่ยนขนาด ระดับ และการใช้งานเป็นทางเดินเข้า-ออก หรือจนกระทั่ง นอกชานและเขย ได้สูญหายไปโนเรือนธรรมดาอย่างสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงใต้ถุนเรือนด้วยการปิดล้อมผนังทั้งสี่ด้านเป็นพื้นที่ใช้งานในชีวิตประจำวัน มีบันไดเชื่อมพื้นที่ชั้นบนและชั้นล่างไว้ด้วยกัน มีประตูเปิด-ปิด เพื่อความปลอดภัยและเป็นส่วนตัว แสดงถึงพื้นที่ใช้งานแบบใหม่ที่ตอบรับความเป็นส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัวมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ลดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และสภาพแวดล้อมในชุมชนลง ห้องครัวที่ย้ายลงมาชั้นล่างมักมีพื้นที่ใหม่เพิ่มเติมเข้ามา ได้แก่ พื้นที่รับประทานอาหาร ห้องน้ำ-ส้วมพร้อมด้วยพื้นที่แต่งตัวร่วมไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะห้องน้ำ-ส้วมจากเดิมที่แยกคนละหลังกับเรือนพักอาศัย มีการย้ายตำแหน่งจากบริเวณเรือน สุนอกชาน และถูกนำมารวมไว้ชั้นล่างพร้อมกับห้องครัว เพื่อความสะดวกในการใช้งานของสมาชิกในครอบครัว

ภาพที่ 9 แสดงลักษณะการใช้งานพื้นที่ภายในของเรือนธรรมดา

การคงอยู่ของพื้นที่ใช้งานภายในเรือนนอนกับโครงสร้างครอบครัว และคติความเชื่อ โดยหน้าห้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังคงไว้ที่หัวเรือนเป็นพื้นที่ใช้งานหลัก แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือ ขนาดพื้นที่ใช้งานที่เล็กลงและใช้เป็นที่เก็บสิ่งของต่างๆ พื้นทึนอนมีแบบแผนของการจัดพื้นที่ในการอยู่อาศัยที่สืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างชัดเจน คือ มีการจัดพื้นที่นอนเรียงตามลำดับอาวุโส หากแต่มีการปิดล้อมฝาผนังเป็นห้องปิดชิดและมีจำนวนห้องมากขึ้นตามจำนวนสมาชิกในครอบครัว เพื่อความเป็นส่วนตัวมากขึ้น

แม้ว่าวัฒนธรรมการอยู่ของชาวเชียงคานจะถูกปรับเปลี่ยนไปบางส่วน แต่แบบแผนการใช้งานที่สะท้อนผ่านการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ของการจัดวางพื้นที่ภายในเรือน ยังคงสัมพันธ์กับโครงสร้างครอบครัวและคติความเชื่อทางศาสนา พร้อมกับการผสมผสานวัฒนธรรมการอยู่แบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่เข้าไว้ด้วยกัน อันแสดงถึงคุณลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของชาวบ้านที่แฝงในพื้นที่ใช้งานกับกิจกรรมในชีวิตประจำวัน

คติความเชื่อบางประการของการใช้งานพื้นที่ภายในเรือน

ข้อสังเกตการใช้งานภายในเรือน พบว่าคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการอยู่อาศัยของชาวเชียงคานใน 2 ประเด็น คือ ลำดับศักดิ์ของพื้นที่ และทิศที่เป็นมงคล ในประเด็นแรกการลำดับศักดิ์ของพื้นที่พบการแบ่งพื้นที่สำคัญในสองแกน คือ แกนแนวราบแบบหัว-ท้ายของเรือน และแกนแนวตั้งแบบยกสูง-ต่ำ โดยเฉพาะเรือนนอนมีการแบ่งพื้นที่ตามกิจกรรมการใช้งานจากหัวเรือนไปท้ายเรือน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และหิ้งพระ เป็นส่วนหัวเรือน ส่วนพื้นที่นอนของลูกสาวที่เชื่อมต่อไปยังเรือนครัวเป็นส่วนท้ายของเรือน รวมถึงพื้นที่นอนหรือห้องนอน ที่ประกอบด้วย ห้องพ่อแม่ ห้องลูกสาว ห้องลูกสาวและลูกเขย ที่กำหนดตำแหน่งตามลำดับอาวุโสของสมาชิกในครอบครัว

ภาพที่ 10 แสดงตำแหน่งหิ้งบูชาพระ และรูปเคารพบรรพบุรุษของเรือนแบบดั้งเดิมกับเรือนแบบวิวัฒนาการ

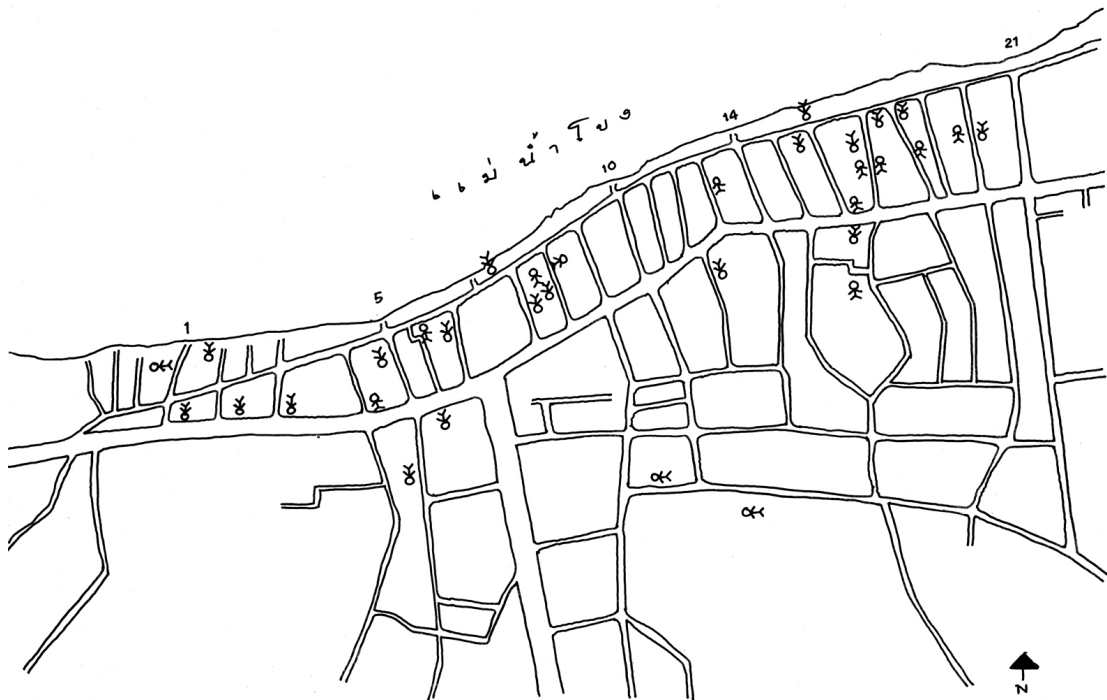
ส่วนแกนแนวตั้งแบบยกสูง-ต่ำของหิ้งพระกับรูปเคารพบรรพบุรุษ (หิ้งผี) ระดับหิ้งพระมักติดสูงเหนือศีรษะเจ้าของเรือน และหิ้งผีวางที่ระดับพื้นเรือน (ภาพที่ 10: H-09) แสดงถึงการให้ระดับความเชื่อทางพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันสูงมากกว่าผี (ภาพที่ 10: H-25) แต่การยกหิ้งผีให้สูงขึ้น โดยแขวนที่ฝาผนัง หรือจัดวางไว้บนเครื่องเรือน เช่น โต๊ะหรือตู้ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้านเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามการพัฒนาการห้องแยกได้ส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้งานภายในเรือนโดยเฉพาะ

พื้นที่นอนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น แต่ตำแหน่งหน้าห้อง และห้องพระยังคงอยู่ดั้งเดิม อันเป็นการยืนยันถึงความเชื่อเป็นสิ่งที่ใช้สืบทอดพื้นที่ใช้งานของเรือนเชียงคานให้คงอยู่ไม่สูญหายไป

ในประเด็นที่สองทิศที่เป็นมงคลพบ 2 ลักษณะ คือ ทิศการวางแนวแกนของเรือน และทิศหัวนอน

ทิศการวางแนวแกนของเรือนเชียงคานนั้นเป็นการวางเรือนตามตะวัน โดยการหันด้านสกัดหรือด้านกว้างของเรือนไปทางทิศตะวันออกและตะวันตก การวางเรือนตามตะวันเพื่อลดความร้อนจากแสงแดด เพื่อให้ความเย็นสบายแก่เรือน และบ่งบอกถึงความอยู่เย็นเป็นสุขอันเป็นผลจากสภาพแวดล้อม

ส่วนทิศหัวนอน พบว่าชาวเชียงคานให้ความสำคัญกับภูเขาและแม่น้ำ (ภาพที่ 11) โดยเฉพาะกลุ่มของเรือนดั้งเดิม มักหันหัวนอนไปทางภูเขา และปลายเท้าชี้ไปทางแม่น้ำ ส่วนเรือนที่อยู่ตรงข้ามก็จะกำหนดทิศหัวนอนสลับคู่ตรงข้ามกัน คือ ลักษณะหัวชนหัว และเท้าชนเท้า แม้ว่าผู้วิจัยจะไม่พบคำอธิบายที่ชัดเจนจากชาวบ้าน เนื่องจากถูกลิ้มเลื่อนไป แต่สันนิษฐานว่าเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านปฏิบัติจนเกิดความคุ้นเคย และถือเป็นมงคล ส่วนการหันหัวนอนไปทางทิศตะวันออกนั้นไม่แน่นอน และมักพบในกลุ่มเรือนรุ่นหลังๆ นอกจากนี้ยังพบว่ามีคำบอกเล่าในเชิงห้ามการหันหัวนอนไปทางทิศอัปมงคล ดังนี้ “หัวนอนพระจันทร์ ตีนยันพระอาทิตย์” ซึ่งหมายถึง หัวนอนหันไปทางพระจันทร์ ปลายตีนชี้ไปทางพระอาทิตย์นั้น ถือว่าเป็นทิศคนตาย หรือทิศอัปมงคลนั่นเอง

ภาพที่ 11 แสดงการกำหนดทิศหัวนอนของไทเชียงคานอิงตามตำแหน่งของภูเขาและแม่น้ำ¹

บทสรุป

จากการศึกษาลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่น ในเมืองเชียงคานนำไปสู่ข้อค้นพบสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก รูปแบบการตั้งถิ่นฐานลักษณะดั้งเดิมสอดคล้องไปกับแนวลำน้ำโขง กลุ่มของเรือนขยายตัว
เกาะไปตามริมแม่น้ำ ลักษณะเฉพาะที่สำคัญของเมืองเชียงคน คือ วัด และเรือน กลุ่มของเรือน หรือคุ่มบ้านที่ตั้ง
กระจายโดยรอบซึ่งประกอบด้วยคุ่มบ้านหลายกลุ่ม วัดจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางที่รองรับการใช้งานที่มากับคติความ
เชื่อและระบบสังคม การไม่มีหลักบ้านเหมือนชุมชนไทลาวกลุ่มอื่น แต่มีศาลเจ้าพ่อคอกคำทำหน้าที่คล้ายคลึงกับศาลปู่
ตา และมีการไหว้ผีในระดับเมือง บริเวณบ้านไม่มีศาลพระภูมิ อาณาเขตบ้านแต่ละหลังเชื่อมโยงกับคุ่มบ้าน และคุ่ม
วัด มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือมีความผูกพันแบบคนในเมือง (ชุมชน) เดียวกัน และจำแนกลักษณะความสัมพันธ์
ของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเข้มข้น การจำแนกสังคมชนชั้นในเมืองเชียงคนโดยเขตพื้นที่พักอาศัย
แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ครอบครัวต้น ครอบครัวลูก และครอบครัวนอกวงศวาน หรือไทครัว ลักษณะความสัมพันธ์
ในมิติสังคมวัฒนธรรมนี้ มีบทบาทสำคัญต่อลักษณะเฉพาะทั้งของเมืองและเรือนพื้นถิ่นเชียงคน อย่างไรก็ตามการ
เปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมในพื้นที่ในช่วง 7 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากการพัฒนาการท่องเที่ยว
ส่งผลให้เมืองมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะทางกายภาพ โดยเฉพาะกลุ่มของเรือนมีความหนาแน่น เกาะไปตาม
แนวถนน และมีการกันรั้วแบ่งแยกบริเวณบ้านชัดเจนมากขึ้น ทำให้อาณาเขตพื้นที่พักอาศัยของคุ่มบ้านและคุ่มวัด
ค่อยๆถูกลบเลือนไป ส่วนการจำแนกชนชั้นทางสังคมแบบดั้งเดิมสูญหายไปอย่างสิ้นเชิง

ประการที่สอง เรือนเชียงคน มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากเรือนหลังคาทรงปั้นหยา เป็นเรือนประยุกต์
หลังคาทรงจั่ว และเรือนธรรมดาหลังคาทรงจั่วเอียงลาดต่ำ ตามลำดับ และในเชิงพื้นที่ใช้สอยมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะ
ขององค์ประกอบพื้นฐานของการอยู่อาศัยเพื่อให้เหมาะสมกับลำดับความต้องการ จากเรือนนอนที่มีเขยียด้านหน้าและ
เรือนครัวแยกออกจากกันมีนอกชานเชื่อมไว้ เป็นเรือนนอนที่เขยมีพื้นที่ลดลงและห้องครัวเชื่อมต่อกับเขย แต่ยังคงความ
โล่งที่ชั้นใต้ถุนโล่งและไม่นิยมใช้งาน จนกระทั่งมีการย้ายห้องครัวและห้องรับแขก-พักผ่อนมาไว้ชั้นล่างและปิดล้อม
ใต้ถุนเรือนเป็นเรือนสูงสองชั้นและเรือนนอนคงไว้ชั้นบน พร้อมกับการหายไปของเขย และลักษณะของพื้นที่เปิดโล่ง
บนเรือน เพื่อความเหมาะสมกับเงื่อนไขของสมาชิกในครอบครัว และรูปที่ดิน ในขณะเดียวกันก็มีการแปรเปลี่ยนรูป
แบบภายนอกของเรือนที่มีลักษณะผสมผสานกับลักษณะเรือนแบบสมัยใหม่มากขึ้น ทำให้ลักษณะของเรือนในภาพรวมมี
การปิดล้อมและจำกัดปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในสังคมและสภาพแวดล้อมมากขึ้น แต่ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการรักษา
และสืบทอดแบบแผนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ เรือนนอนพื้นที่ และการใช้งานตามคติความเชื่อในเรื่องความอาวุโส
ในเชิงกายภาพ เช่น ลำดับพื้นที่จากหัวเรือนไปท้ายเรือนของหน้าห้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และห้องส้วมพื้นที่ส่วนนอนของ
ลูกสาว และในเชิงผู้อาศัยตามลำดับความอาวุโสของสมาชิกในครอบครัวเช่น พ่อ-แม่ และลูกสาวคนเล็กไว้
ไม่เปลี่ยนแปลง แต่มีการดัดแปลงการใช้งานให้มีความเป็นส่วนตัวสำหรับผู้อยู่อาศัยมากขึ้น

ประการที่สาม ในการศึกษาพบว่า ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทเชียงคน พบว่ายังคง
สอดคล้องสัมพันธ์ไปกับการอยู่อาศัยและประสบการณ์ของชาวเชียงคน โดยเฉพาะแบบแผนการใช้งานพื้นที่ในชีวิต
ประจำวันที่ยังคงมีความผูกพันกับคติความเชื่อของการอยู่อาศัยในสังคมวัฒนธรรมของตนอย่างลึกซึ้ง และแม้ว่ามีการ
เรียกชื่อกลุ่มวัฒนธรรมตนเองแตกต่างจากกลุ่มอื่นในภาคอีสาน แต่ในลักษณะเฉพาะร่วมกันของชุมชนและ
เรือนพื้นถิ่นไทลาว คือ ชุมชน กับแบบแผนความสัมพันธ์ของเรือน และกลุ่มเรือนที่ผูกพันกับสังคมเครือญาติ และสังคม
ชนชั้นของไทลาวแบบอดีตที่มีเจ้าเมืองปกครอง เรือนใหญ่ หรือเรือนนอนกับประเพณีการอยู่ ซึ่งลักษณะเฉพาะทาง
กายภาพ การใช้พื้นที่และคติความเชื่อสัมพันธ์กับครอบครัวเดี่ยว ทำให้รูปแบบเรือนที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงไป
ตามสภาพแวดล้อมโดยรอบยังคงแฝงคุณค่าแบบดั้งเดิมของตนไว้อยู่ใน ทำให้ลักษณะเฉพาะที่สำคัญของเรือนยังคง

¹ จากการสำรวจเรือนทั้งหมด 33 หลัง เรือนเดี่ยว 29 หลัง เรือนแถว 4 หลัง

ดำรงอยู่ หากแต่ลักษณะภายนอก หรือเปลือกค่อยๆสูญหายไปและผสานคุณค่าแบบสมัยใหม่เข้ามาแทน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นไทลาว ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะเชิงกายภาพ และคติความเชื่อ ตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในชุมชน มีอิทธิพลต่อรูปแบบ และแบบแผนการใช้ทางกายภาพและทางพฤติกรรม ถึงแม้ลักษณะทางกายภาพเปลือกย่อยของชุมชนและเรือนแตกต่างกันตามวัฒนธรรมในกลุ่มของตน แต่ความสำคัญของคติความเชื่อ ครอบครัวและเครือญาติ หรือลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อลักษณะของเรือนและชุมชนของกลุ่มชาวไทลาวยังคงมีความสำคัญ แต่ความสัมพันธ์ของเครือญาติที่มีต่อลักษณะเฉพาะของชุมชนและเรือนมีแนวโน้มจะหมดความสำคัญลงและมีความหมายน้อยลงด้วย เมื่อมีการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมแผนที่ทหาร. 2542. **แผนที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย**.
เกรียงไกร เกิดศิริ. (ม.ป.ป). **เรือนลาวในเขตเวียงจันทน์และหลวงพระบาง**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2541. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. 2513. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. 2539. **กำเนิดสถาปัตยกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ทรงยศ วีระทิมมาศ. 2555. **หมู่บ้านและเรือนพวน บ้านกลาง ตำบลปากตม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย**. ม.ป.ท : ม.ป.พ.
ธาดา สุทธิธรรม. 2549. **รูปแบบแผนผังชุมชนอีสานสายวัฒนธรรมไท**. ขอนแก่น: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
นพดล ตั้งสกุล และจันทนี วงศ์คำ. 2548. **คติความเชื่อและระบบสังคม**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
นพดล ตั้งสกุล. 2548. “รูปแบบเรือนพื้นถิ่นกลุ่มไทลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”. **วารสารสังคมกลุ่มน้ำโขง**. ปีที่ 1 (ฉบับที่ 1): 113-130.
ประภัสสร ชูวิเชียร. 2557. **ศิลปะลาว**. กรุงเทพฯ: มติชน.
วันดี พินิจวรสิน. 2550. **โครงการวิจัยวิวัฒนาการลักษณะสัณฐานและคุณค่าความหมายทางวัฒนธรรมของบ้านไทยพื้นถิ่นในละแวกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
วิโรฒ ศรีสุโร. 2536. **ลิมอีสาน**. กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส.
วิวัฒน์ เตมียพันธ์. 2541. “เรือนพักอาศัย รูปแบบสำคัญของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น”. **วารสารอาษา**. 2541: 53-65.
_____. 2537. “ความสำคัญของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น”. **วารสารอาษา**. 2537: 43-52.
ศรีศักร วลัยโกตม. 2552. **เรือนไทยบ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
สมชาย นิลาธิราชชัย นิลวรรณภา และณรงค์ศักดิ์ ราชะรินทร์. 2555. **เรือนพื้นถิ่น วิถีชีวิต และคติความเชื่อในอีสาน**. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
สมภพ พิรมย์ และคณะ. 2538. **บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทหลักทรัพย์ กองทุนรวมจำกัด (มหาชน).

สุนทร ตูละสุข. 2530. “ชุมชนชนบทและบ้านชนบทภาคอีสาน.” ใน กระบวนการสถาปนากีอีสาน (บรรณาธิการ).

สถาปัตยกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส.

องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงคาน. ม.ป.ท.. **แผนที่เขตเทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย.**

อรศิริ ปาณินท์ และคณะ. 2551. **เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท.** กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุดม บัวศรี. 2532. “เรือนอีสาน”. **วารสารอาษา.** (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532): 61-67.

เอกวิทย์ ณ.กลาง. 2544. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย: ภูมิปัญญาอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

Aymonier, M.E. 1895. **Voyage Dans Le Laos Tom Premier 1895.** N.P.: n.p. แปลโดย ทองสมุทร โตเร และสมหมาย เปรมจิตต์. 2539. บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Lawrence, R. J. 1987. **Housing, Dwellings and Homes design Theory, Research and Practice.** Great Britain: John Wiley & Sons Ltd.

Long, J. 1988. “Symbolic Aesthetics in Architecture: Toward a Research Agenda.” In Jack L. Nasar. (Ed.). **Environmental Aesthetics: Theory, Research, and Applications.** Cambridge: Cambridge University Press. pp. 11-26.

Norberg-Schulz, C. 1971. **Existence, Space & Architecture.** New York: Praeger Publishers.

_____. 1993. **The Concept of Dwelling.** Italy: Rizzoli International Publications, Inc.

Oliver, P. 1998. **Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World.** 2nd ed. The United Kingdom: Cambridge University press.

_____. 2003. **Dwellings The Vernacular House World Wide.** China: Phaidon press Ltd.

Rapoport, A. 1969. **Houses Form and Culture.** London: Prentice-Hall International, Inc.

Turnbull, J. 2010. **Oxford Advanced Learner’s Dictionary.** 8th ed. New York: Oxford university press.

Tetsuro, W. 1967. **Climate and Culture: A Philosophical Study.** New York: Greenwood Press.

Waterson, R. 1990. **The Living House an Anthropology of Architecture in South-East Asia.** Singapore: Oxford University Press.

ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

เทศบาลตำบลเชียงคาน. 2557. ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2558]. เข้าถึงได้จาก:
<http://www.chiangkhan.info/home/>